

<https://interscience.uz/>

ISSN 2181-1709 (P)

ISSN 2181-1717 (E)

SJIF: 3.805 (2021)

2023/6

**TA'LIM VA
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

<p>Muassis: Buxoro davlat universiteti Fan va ta'lim MChJ</p> <p>Bosh muharrir: Ma'murov Bahodir Baxshullayevich</p> <p>Jamoatchilik kengashi raisi: Xamidov Obidjon Xafizovich, Buxoro davlat universiteti rektori</p> <p>Tahririyat kengashi raisi: Maxmudov Mels Hasanovich</p> <p>Mas'ul kotib: Akramova Gulbahor Renatovna</p> <p>Texnik muxarrir: Davronov Ismoil Ergashevich</p> <p>Tahririyat manzili: Buxoro shahar, Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy</p> <p>Telefon: +998(90)744-00-22</p> <p>E-mail: eirjurnal2020@gmail.com</p> <p>Jurnalning elektron sayti: www.interscience.uz</p> <p>Jurnal OAK Rayosatining 2021 yil 30 sentyabrdagi 306/6-son Qarori bilan PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA, FILOLOGIYA, TARIX FANLARI bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ruyxatiga kiritilgan</p> <p>Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2023 y. Qog'oz bichimi 60x84 1/8. b/t.12,5. Buyurtma raqami 1.23 «FAN VA TA'LIM» nashriyotida chop etildi. Buxoro shahar</p> <p>Jurnal 28.07.2021 yilda 9305 raqami bilan O'zbekiston Ommaviy axborot vositalari davlat ro'yxatidan o'tgan</p> <p>Jurnal 2020 yilda tashkil topdi va 2 oyda 1 marta chop etildi. 2021 yil noyabr oyidan boshlab har oyda 1 marta o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etiladi</p> <p>«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnalidan ko'chirib bosish tahririyatning roziligi bilan amalga oshiriladi</p> <p>Maqolada keltirilgan faktlarning to'g'riligi uchun muallif mas'uldir</p>	07.00.00 – TARIX FANLARI	
	Aymatova Z. G'. XIX asrda O'Rta Osiyo musulmonlarining haj ziyorati	7
	Baymatov A. K. O'zbekistonda uy-joy siyosatining milliy modelini yaratish omillari	10
	Boltayev B. B. Yong'in xavfsizligi tarixi (targ'ibot markazi muzeyi misolida)	13
	Khamdamova S. S. Philosophical-educational notions at the literature of central asia in 19-20 centuries (on the example of Mahmudhoja Behbudiy)	18
	Koshanov B. A. Qoraqalpog'iston davlat arbobi qallibek kamalov	22
	Norqo'chqarov X. E. Afg'oniston o'zbeklarida o'zbek tilining holati va hududiy-dealektik tafovutlar: tarixiy yondoshuv (XX asr – XXI asr boshlari)	26
	Ochilov I. Xorazm vohasi aholising turmush tarzidagi qadimiy diniy e'tiqodlar izlari	31
	Orziyev M. Z. XX asrning 70-80 yillarida O'zbekistonning Angola va Mozambik bilan munosabatlari xususida...	35
	Qudratov Sh.Yo. Buxoro amirligi tasarrufidagi bozorlar va savdo markazlari faoliyatiga doir ayrim mulohazalar	39
	Usmonov B. B. O'zbekiston va tojikiston o'rtasidagi iqtisodiy sohadagi hamkorlik aloqalarining rivojlanishi	42
	Назаров О. М. Усиление хлопковой монополии в сурхандарьинской области и его социально-экономические последствия	45
	10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
Amonov U. S. Ustoz duosin olgan Ustoz	49	
Арипова Х. А. Особенности функционирования ключевых мотивов в романах дины рубиной «почерк леонардо» и «синдром петрушки»	51	
Болтаева М. Ш. Инновационные методы преподавания русского языка и литературы	54	
Israilova D. A. The role of Fairy tales in teaching English language and values to preschool children	58	
Rejapov I. O. Son komponentli frazeologik birliklarning milliy- madaniy o'ziga xosliklari	62	
Soberova M. O'Tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" romanida o'qituvchi obraziga chizgilar va davr talqini	67	

AFG'ONISTON O'ZBEKLARIDA O'ZBEK TILINING HOLATI VA HUDUDIY-DEALEKTIK TAFOVVUTLAR: TARIXIY YONDOSHU
(XX ASR – XXI ASR BOSHLARI)

*Norqo 'chqarov Xushvaqt Eshnazarovich,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Afg'oniston o'zbekalarining milliy urf-odat, an'analari bilan birga milliy o'zbek tilini saqlab qolish yo'lidagi say-harakatlari, o'zbek tilining mamlakat hududidagi dialektik (lahjaviy) tafovutlari hamda o'zbek adabiy tili bilan o'rtadagi farqli jihatlar atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Afg'oniston, o'zbek tili, dialekt (lahja), Afg'on Turkistoni, adabiy til, "Chig'atoy tili", Afg'oniston o'zbeklari.

СТАТУС УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И РЕГИОНАЛЬНО-ДИАЛЕКТИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ СРЕДИ УЗБЕКОВ АФГАНИСТАНА: ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОДХОД
(XX ВЕК - НАЧАЛО XXI ВЕК)

*Норкучкаров Хушвакт Эшназарович,
Базовый докторант Бухарского государственного университета,*

Абстракт. В данной статье усилия афганских узбеков по сохранению национального узбекского языка наряду со своими национальными обычаями и традициями, диалектические (диалектные) различия узбекского языка на территории страны, узбекского литературного языка, различия между ними подробно анализируются.

Ключевые слова: Афганистан, узбекский язык, диалект (диалект), Афганский Туркестан, литературный язык, «чигатайский язык», узбеки Афганистана.

THE STATUS OF THE UZBEKI LANGUAGE AND REGIONAL-DIALECTIC DIFFERENCES AMONG THE UZBEKS OF AFGHANISTAN: A HISTORICAL APPROACH (XX CENTURY - EARLY XXI CENTURY)

*Norkuchkarov Khushvakt Eshnazarovich,
Basic doctoral student of Bukhara State University.*

Abstract. In this article, the efforts of Afghan Uzbeks to preserve the national Uzbek language along with their national customs and traditions, the dialectical (dialectal) differences of the Uzbek language in the territory of the country, and the Uzbek literary language. the differences between them are analyzed in detail.

Key words: Afghanistan, Uzbek language, dialect (dialect), Afghan Turkestan, literary language, «Chigatai language», Uzbeks of Afghanistan.

Kirish (Introduction). Ma'lumki, xorijdagi o'zbeklar bir-birlariga yaqin turish uchun azaliy an'ana bo'lib qolgan mahalla bo'lib yashashga intilganlar. Bunday hayot tarzi milliy urf-odatlarini birga bajarish hamda milliylik xususiyatlarini saqlab qolish imkonini beradi. O'zbek jamoalari zich yashagan ko'cha va mahallalarga milliy qadriyatlar asosidagi o'zbekcha nomlar beriladi. Milliy mansublikning asosiy sharti esa o'z ona tilini yo'qotmaslikdir. Shu sababli o'zbeklar o'zbek tilini saqlab qolish orqali milliy qiyofalarini yo'qotmaslik choralarini ko'rdilar [1, B.148-149]. Aynan shu jihat bugun biz tadqiq etayotgan Afg'onistonda yashovchi o'zbeklarga ham xosdir.

Metodlar (Methods). Afg'onistondagi o'zbeklarning til xususiyatlari bir qancha olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib, maqolada ushbu tadqiqotchilarning fikrlarini o'zaro solishtirish orqali qiyosiy tahlil qilgan holda o'rganilgan. Shuningdek, maqolada qiyosiy tahlil metodidan tashqari, tarixiylik, izchillik, xolislik kabi ko'plab metodlardan ham foydalangan holda mavzu mohiyatini ochishga harakat qilingan.

Natijalar va munozara (Results and Discussion). Tadqiqotchi N.Nazarov: "Shimoliy Afg'oniston ikki mintaqa – Turkiston va Qatag'on mintaqalaridan iborat. Turkiston mintaqasiga – Faryob, Juzjon, Saripul, Balx va Samangon viloyatlari; Qatag'on mintaqasiga – Bag'lon, Qunduz, Tahor va Badahshon viloyatlari kiradi. O'zbeklar bugungi Afg'oniston shimolida Maymanadan Badahshongacha bo'lgan hudud hamda Salang dovonining berigi tarafida joylashgandir." [2, B.7] – deya ta'kidlaydi.

Afg'on o'zbeklarining tillaridagi farqlar haqida esa: "Saripul o'zbeklari tili Andxo'y va

Shibirg'on o'zbeklaridan farq qilib, Saripul va Maymana guruhi o'zbeklari tili o'zaro yaqin. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Afg'oniston o'zbeklarini tadqiq etishda Turkiston va Qatag'on hududiy bo'linmalariga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiqdir. Qatag'on mintaqasida yashovchi o'zbeklarda "j"lashga moyillik kuchli bo'lsa, Turkiston mintaqasi o'zbeklari tillarida "e"lashga moyillik kuchli. Lekin har ikki mintaqada ham aralash holatlar ko'zga tashlanadi. Saripul o'zbeklaridan Sangchorak, Go'sfandi va Suzmaqal'a ulusvollarida yashovchi o'zbeklarda "j"lash holatlari seziladi. Andxo'y va Shibirg'on o'zbeklarining aksariyati muqim aholi bo'lib, ular qadimdan istiqomat qilib kelayotganligi ushbu hududning ijtimoiy madaniy rivoji mintaqada o'zbek millati vakillarining mavqei belgilovchi omil sifatida muhimdir. Shu bilan birgalikda bu yerdagi o'zbeklarning ayrim qismi o'n to'qqizinchi asrda Buxoro, Qo'qon va Xorazm xonliklari hududidan kelib joylashganlar. Oqsoqollar bilan suhbatda ular bobolarining bundan 150 yillar burun Movarounnahrda kelganliklarini tasdiqlaydilar. Andxo'y o'zbeklarining tili va talaffuzi adabiy tilimizga o'xshash. Ular "da", "va", "ga"ni o'z o'rinlarida ishlatadilar. Masalan: uyda edim; shaharga ketaman, desalar Saripullik o'zbeklar uyga edim, shaharga edim, deyishadi. Saripulliklar "da"ni deyarli ishlatmaydilar. Shibirg'on va Andxo'y o'zbeklari tasdiq ishorasi sifatida "ova"ni qo'llashsa, Saripul va Maymana o'zbeklari "he"ni qo'llashadilar. Masalan: Uyga keldingmi? – deb so'ralganda Saripulliklar "he" deyishadi, Andxo'y va Shibirg'onda esa "ova" deyishadi." [2, B.38-39] – deya farqli jihatlarini aytib o'tadi.

XX asrning 70-yillarida ko'plab manbalarni chuqur tahlil etgan holda o'rgangan tadqiqotchi N.Abdullayev Afg'onistondagi o'zbek tilining dialektik (lahjaviy) xilma-xilligi va murakkabliklari, shuningdek, fonetik va morfologik xususiyatlarini ancha mufassal ifodalaydi. Tadqiqotchiga ko'ra, o'zbek tilining dialektik tarkibi ancha murakkab xususiyatga ega bo'lib, ba'zi lahjalarda o'g'uz elementlari ustunlik qiladi, boshqalarida qipchoq, bir qator lahjalarda tojik tilining kuchli ta'siri mavjud. Afg'onistonning shimoliy va shimoli-g'arbiy qismida tarqalgan o'zbek lahjalarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular o'zbek tilining boshqa barcha lahjalarida yo'qolgan lingvistik xususiyatlarini saqlab qolgan. Bu aftidan afg'on o'zbeklari orasida zamonaviy o'zbek adabiy tilining shakllanmagani bilan izohlanadi. Ularda klassik o'zbek adabiy tili saqlanib qolgan. Muhim jihati, ushbu hududdagi o'zbek lahjalari tahlili XV-XVI asrlarda "chig'atoy tili" deb nomlangan tilning shakllanishi uchun asos bo'lib xizmat qilgan dialekt (lahja) o'zagini ochib berishi mumkin. Tadqiqotchi N.Abdullayev tojikistonlik folklorshunos olim S.Asadullayevning fikrlariga tayanib, Afg'onistonning shimoliy va shimoli-sharqidagi Qunduz va Sahor viloyatlarida bo'lib, hududdagi tojik va o'zbek tillaridagi maqol va matallarni yig'ib materiallar to'pladi. Ushbu ma'lumotlarga qaraganda, ko'rsatilgan hududdagi afg'on o'zbeklarining tili mamlakatning shimoli-g'arbiy hududlaridagi o'zbek lahjalaridan biroz farqlanadi. 1974-1976-yillarida Balx, Juzjon va Faryob viloyati hududlarida Afg'onistonning shimoli-g'arbiy qismidagi o'zbeklarning til xususiyatlari haqida ma'lumotlar to'planib, tahlillar olib borilgan. Bunda asosiy e'tibor Andxo'y, Shibirg'on, Maymana, Saripul va Axcha shahar lahjalariga qaratilgan. E'tiborlisi bu shaharlarda o'zbeklardan tashqari dariy tilida gaplashuvchi forsibonlar, pushtunlar, turkmanlar, shuningdek kam sonli arablar ham yashaydi. Ammo ushbu shaharlar aholisi asosan o'zbek tilida gaplashishadi. N.Abdullayev Afg'onistonning o'zbek lahjalari Ye.D.Polivanov, B.J.Jo'rayev va A.Shermatovlarning o'rganishlari asosida Qarshi va Shahrisabz shaharlaridagi o'zbek lahjalariga ko'p jihatdan o'xshashligini ta'kidlaydi. Olim ko'plab mutaxassislarining ma'lumotlarini tahlil etib, Afg'onistonning shimoli-g'arbiy qismidagi o'zbek lahjalarining fonetik va morfologik xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Jumladan, Ye.D.Polivanov ushbu hududdagi o'zbek lahjalari singormanizmsiz forslashgan lahjalardir deb hisoblasa, G'ozli Olim Yunusovning fikriga ko'ra, Afg'onistonning shimoli-g'arbiy qismidagi o'zbek lahjalari "Turk-barlos" o'zbek lahjasiga yaqin deb hisoblaydi. Yana bir jihati, Shibirg'on shahri o'zbek tilining vokalizm tizimidagi unilari bugungi adabiy tilning asosini tashkil etgan Toshkent-Farg'ona tipidagi o'zbek lahjalarining tegishli fonemalaridan unchalik farq qilmaydi. Ammo, so'zlar va affiks tarkibidagi unilarning joylashishi sohasida zamonaviy adabiy til bilan nomuvofiqliklar mavjud [3, B.62-70].

Berlin Humboldt universiteti professori Ingeborg Baldauf XX asrning 70-90 – yillari va XXI asr boshlarida bevosita Afg'onistonda bo'lib, bu yerdagi o'zbeklarning ijtimoiy turmush tarzi, urf-odati va an'analari, milliy tili va hududiy joylashuvini o'rgangan matonatli olim hisoblanadi. Uning afg'on olimlari o'rtasidagi obro'si shunchalik balandki, Afg'onistonda pushtu, dariy va boshqa tillar bilan bir qatorda o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganda uni amalga joriy qilish ishchi komissiyasiga professor I.Baldauf rahbarlik qilgan. Olimaning to'plagan fonografik ma'lumotlari o'zbek olimlari (Nemis tilidan G'.Xo'jayev va A.Ahmedov tarjimai, QarDU) tomonidan ham tarjima qilinib, e'lon qilindi. Professor Ingeborg Baldauf o'z tadqiqotlarida XX

asrning so'nggi choragi va XXI asr boshlarida mamlakatda harbiy-siyosiy, ijtimoiy jarayonlar ta'sirida Afg'oniston o'zbeklari tilida yuz bergan o'zgarishlar haqida ancha mufassal ma'lumotlar beriladi. Jumladan, tadqiqotchi o'zi duch kelgan o'tgan asrning 70-yillaridagi o'zbek tilining holati 18 yillik tanaffusdan keyingi (1996-yil) tashrifida uchratgan tildan ko'p jihatdan farq qilganini ta'kidlaydi. Unga ko'ra bu davrga kelib, afg'on o'zbeklarining tili ancha forslashgan, o'zga tillarning ta'siridan tashqari hatto, o'zbek tilining o'z ichida dialektik (lahjaviy) aralashuvi ham yuz berganligiga o'zi duch kelgan holatlardan misollar keltiradi. 1970-yillari oxirigacha olim Afg'oniston o'zbeklarining tili asosan o'zbeklar zich yashaydigan hududlarda og'zaki suhbat va oila tili sifatida qo'llanilib, o'zga tillar ta'siridan holi bo'lganligini va ancha, ayniqsa tashqi dunyodan uzoq vaqt cheklangan o'zbek ayollari milliy tilini ancha sof holda saqlanganini aytib o'tadi. 90-yillar ikkinchi yarmida esa o'zbek tilida gapiruvchilar tilida forscha so'zlar ko'payib, o'zbek tili eroniyashganini bu holatni birinchidan, o'zbeklarning ijtimoiy-siyosiy hayotda faollashib, ular orasida davlat idoralari faoliyat yurituvchilarning ko'paygani bilan izohlasa, ikkinchidan, shu davrdagi harbiy urushlar, ichki mojarolar, ijtimoiy muammolar va qurg'oqchilik tufayli Afg'onistondagi boshqa millatlar kabi oddiy o'zbek oilalari ham ichki migratsiyaga uchrashi natijasida barcha millat vakillari o'rtasida ma'lum miqdorda aralashuv hodisasi yuz bergani bilan ahamiyatlidir. Bu esa tillar va lahjalarning ham ma'lum ma'noda o'zaro ta'sirlashuviga olib keldi. Yashash manzillariga qaytganlar o'zlarining muhojirlik tajribalari bilan lisoniy ta'sirni ham olib qaytganlar. Bunda olimaning suhbat jarayonida duch kelgan, ikki marta kodlash hodisasi ya'ni ikki turli sheva va tillardagi ma'no va vazifa jihatdan o'xshash unurning birgalikda ishlatilishidir. Bu holatlar Shimoliy Afg'onistonning tillar xaritasini keskin o'zgartirib yuborganini ta'kidlaydi. Olima tadqiqot jarayonida duch kelgan, bu davrda oddiy o'zbek ayolining turkman ayolining turkman tilidagi gaplarini bemalol tushinishi va suhbatlashishi hodisasi ayollar ham ijtimoiy munosabatlar jarayoniga tortilgani, turkman ayollaridan gilam to'qishni o'rganish jarayonida tilini ham o'zlashtirganligini ko'rsatadi. Yana bir holatda yoshi ulug' o'zbek ayoli bilan boshidan o'tkazgan muhojirlik qiyinchiliklari haqida suhbatlashganda, ayol o'z hikoyasini to'liqligicha shimoliy Afg'onistonning barcha hududlarida mavjud "y"-lovchi talaffuzga mos ideoma bilan boshlab, keyinchalik hikoya his-hayajonga to'lib borishi bilan u ham o'zi mansub bo'lgan "j"-lovchi shevasiga tushib qolganidan hayratga tushganini aytib o'tadi[4, B.66-79].

Muhojirlik tarixi masalasi bo'yicha yetuk olim Shodmon Hayitov ham Afg'onistondagi o'zbeklarning milliy tili haqida o'z tahlillarini bildirib o'tadi. Xususan, Xorijdagi o'zbeklar bilan o'zbekistonlik o'zbeklar tili, urf-odati, xalq og'zaki ijodidagi matal, maqol, qo'shiq, laparlarida o'ziga xos farqlar bor. O'zbekistonda o'tgan tarixiy davrda hozirgi zamon o'zbek adabiy tili vujudga keldi va yangi so'zlar bilan boyidi. Muhojir o'zbeklarda esa 1917-yillargacha mavjud bo'lgan o'zbek tili lahjalari saqlanib qoldi. Ular o'zlari yashab turgan mamlakat xalqlari tilidagi ayrim so'z va atamalarni qanday bo'lsa shunday holatda o'zbek tilida qo'llashadi yoki sof tarjimasini qabul qilishgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 1920-1930 yillarda muhojirlikka ketgan o'zbeklar klassik o'zbek adabiy tilida Alisher Navoiy va Bobur ijod qilgan tildagi so'z va atamalarni ko'proq ishlatadilar. Ular orasida o'zbek tilining Farg'ona lahjalari kengroq tarqalgan.

O'zbek diasporasi ko'proq yashaydigan Afg'onistonda fors-tojik tilining ta'siri kuchli. Afg'onistonda yashovchi o'zbeklar ko'pgina forsiycha so'zlarni to'g'ridan-to'g'ri o'zbek tiliga tarjima qilib olganlar. Bu tilshunoslikda nusxa ko'chirish bo'lsa kerak. Fors-tojik tilidagi dandonikon, pushtiboni, rahbarona, xarobkori, ozodixoh va sulhxoh kabi so'zlarning aynan ko'chirmalari tish sindiruvchi, orqadoshlik, yo'llovchilik, buzmakorlik, erkinliksevar, sulh tilovchi bo'lib, Afg'oniston o'zbeklari orasida ko'p ishlatiladi. Bizda bu so'zlar: qaqshatqich, buzg'unchilik, erksevar, tinchliksevar tarzida ifodalanadi.

Afg'oniston o'zbeklarining tillariga fors-tojik tilidan tashqari arabcha so'zlar ham anchagina kirib qolganki, so'zlashuv jarayonida ushbu atamalar ko'plab ishlatiladi. Afg'onistondan Toshkentga kelib ta'lim olgan o'zbeklarning farzandlari ma'lumoticha, u yerdagi o'zbeklar tilida hozirga qadar proza, poeziya, kulminatsion nuqta, ega, kesim, aniqlovchi, to'ldiruvchi, bitishuv, birikuv kabi terminlar ishlatilmaydi[5, B.19-20].

O'tkan davr mobaynida O'zbekistonda tilning asosini tashkil etuvchi tovush, so'z hamda grammatik sathlari ma'lum me'yorga tobe qilingan va o'sha tilning namoyondalari uchun umumiy bo'lgan til o'zbek adabiy tili vujudga keldi. Adabiy til taraqqiyoti uchun matbuot, nashriyot, radio, televideniya, bilim yurtlari va maktablar asosiy rol o'ynaydi. Afg'oniston hududidagi o'zbeklar tili turli ijtimoiy-siyosiy sabablarga ko'ra so'zlashuv tili darajasida qolib ketdi.

Afg'onistonlik jonkuyar tilshunos Nurulloh Oltoy Afg'onistonda o'zbek adabiy tilini

shakllantirish muammolariga to'xtalib, "O'zbekistonda mavjud o'zbek adabiy tilini to'g'ridan-to'g'ri afg'on o'zbeklari uchun adabiy til sifatida qabul qilish mumkinmi?" - degan mavhum savolga javob berishga harakat qiladi. Uning fikriga ko'ra, Afg'oniston o'zbek adabiy tilini shakllantirishning ikki yo'li bor:

Afg'oniston o'zbek lahja va shevalarini o'rganib, ular asosida o'zbek adabiy tilini vujudga keltirish;

To'g'ridan-to'g'ri O'zbekiston o'zbek adabiy tilini qabul qilish.

Mavjud sharoitda, Afg'oniston diyorida o'zbek xalqining ijtimoiy-siyosiy o'rnini nazarda tutgan holda birinchi yo'lning amalga oshishi mumkin emasligi oydek ravshan. Shunday ekan, ikkinchi yo'lning ilmiy, amaliy va mantiqiy jihatlarini o'rganishga to'g'ri keladi.

Shu o'rinda tilshunos yana bir jihatga e'tibor qaratadi. XX asr boshlarigacha bo'lgan davr ichida ikki hududdagi o'zbeklar tilida ko'zga ko'rinarli farqlar mavjud bo'lmagan. Bu davoning isboti sifatida Boburning Navoiy haqida yozganlarini eslash kifoya. Bobur Andijon shahri aholisi va ularning tili haqida ma'lumot berib, Andijon ahli tilining navoiy asarlari tiliga juda yaqin ekanligini qayd qiladi: "Eli turkdur, shahar va bozorisida turkiy bilmas kishi yo'qtur. Elining lafzi qalam bila rosttur. Aning uchunkim, Mir Alisher Navoiyning musannafoti bo'vujudikim Hiriya nash'u navo topibtur, bu til biladur". Boburning bu fikri ma'lum tarixiy asosga ega. Chuki ikki madaniy markaz: sharqiy qarluq-chigil-yag'mo hamda g'arbiy o'g'uz-qipchoq lahja birliklari negizida shakllangan eski turkiy til asosida rivojlanib, XII-XIV asrlarda to'la shakllangan o'zbek adabiy tili juda katta hududda – Movarounnahr va Xurosonda keng qo'llangan. Bu adabiy tilning lug'at tarkibi, fonetik va morfologik qurilish me'yorlari tarkib topgan edi. Mana shu adabiy til va uning ma'lum shevalarida so'zlashgan xalq, ya'ni o'zbeklar XIV-XV asrlarda Farg'ona vodiysida, Toshkent vohasi, Samarqand viloyati va hozirgi Afg'onistonning turli viloyatlarida yashaganlar. Demak, Navoiy asarlari ham xuddi ana shu tilda – o'zbek tilida yozilgan. Boburning fikriga qaraganda, Hirot o'zbeklari bilan Farg'ona o'zbeklari tili orasida deyarli hech qanday farq bo'lmagan. Demak, barcha farqlar Kobul va Moskvada olib borilgan siyosatlar natijasida o'rtaga kelgan.

Tilshunos Nurulloh Oltoyning xulosasiga qaraganda, Afg'onistondagi barcha o'zbeklar uchun tushinarli bo'lgan adabiy tilni vujudga keltirishda O'zbekiston o'zbek adabiy tiliga suyanishga majbur ekanliklarini ta'kidlaydi. Faqat bu tilning o'zida ham hali ko'plab nuqsonlar mavjudligini misollar bilan isbot keltirgan va o'zbek tilshunos olimlari ushbu kamchiliklarga e'tibor qarashlari kerakligini hamda tilni Afg'oniston o'zbeklari uchun adabiy til sifatida qabul qilishda ehtiyotkor va diqqatli bo'lish kerakligini aytib o'tadi[6, B.22-28].

Afg'on o'zbeklari tili bilan O'zbekiston adabiy tilidagi farqli jihatlar yana shundan iboratki, Afg'onistondagi yozma o'zbek tilida arab alifbosi asosidagi yozuvdan foydalaniladi. Aslida Amudaryoning o'ng sohilidagi xalq ham ming yildan ortiq vaqt davomida, Sovet ittifoqining g'oyaviy-siyosiy ta'siri o'zbek xalqining ijtimoiy va ma'naviy-madaniy hayotigacha kirib borgunga qadar ya'ni XX asrning 20-yillari oxirigacha (1929-yilgacha) ushbu alifbo qo'llanilgan. Bugun bizda ushbu alifboga nisbatan "eski o'zbek yozuvi" deyilishiga sabab ham mana shu omil hisoblanadi. Shuningdek, ilm-fan, texnika va boshqa sohalarga Yevropa tillaridan ba'zi atamalar rus tili orqali ruscha talaffuz bilan qabul qilingan bo'lsa, afg'on o'zbeklari tiliga esa ingliz tili orqali kirib kelgan. Yana bir farq so'zlashuvda esa dariy tilidagi so'zlarning juda ko'p qo'llanilishida bo'lib, ular bu holatni birinchidan, mamlakatning shimoliy mintaqalaridagi turfa xil millatlar o'rtasidagi o'zaro muloqot tili dariy til ekanligi bilan izohlansa, ikkinchidan, ijtimoiy-madaniy hayotning muhim tarmoqlari: ta'lim, gazeta, jurnallar, televideniya va radio, turli madaniy tadbirlar ham asosan dariy tilida olib borilishida deb hisoblash mumkin[7].

Bugungi kunda O'zbekistonning bir qancha oliy ta'lim muassasalarida (asosan magistratura bosqichida) afg'onistonlik o'zbek talabalar asosan o'zbek filologiyasi va texnika yo'nalishida tahsil olishmoqda. Hatto ba'zilar doktorlik dissertatsiyalarini himoya qildi (Termiz davlat universiteti, o'qituvchi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD). Ular Afg'onistonlik o'zbeklar tili va O'zbekistondagi o'zbek adabiy tili o'rtasidagi ijtimoiy-etnografik leksikasida[8]gi hamda Shimoliy Afg'oniston hududidagi ta'lim muassasalarida o'rgatilayotgan o'zbek tili darsliklarida keltirilgan o'zbek tilining grammatikasiga oid qoidalar[9]ning ba'zi farqli jihatlarini haqida turkum tadqiqot ishlari va maqolalar e'lon qilishmoqdalar.

Xulosa. (Conclusion). Aytish mumkinki, O'zbekistondan tashqarida yashovchi eng ko'p o'zbeklar Afg'oniston hududida yashaydi. Hozirgi Afg'oniston yerlariga o'zbeklarning ajdodlari hisoblangan turkiy tilli urug'larning kelib joylashishi ancha olis tarixga ega. Hududdagi o'zbeklar tilida ham turli lahja va shevalar mavjud. Shuningdek, hududdagi etnik turfa xillik va boshqa

ijtimoiy-siyosiy omillar tufayli o'zbek tiliga boshqa tillar ayniqsa, dariy tilining ta'siri ancha yuqori bo'lganini ko'ramiz. Milliy o'zlikni saqlashning muhim sharti bo'lgan milliy tilni sof holda asrash va barcha millatdoshlar uchun hamda ijtimoiy-madaniy jarayonlarda qo'llanuvchi yagona adabiy tilga ehtiyojni talab etadi. Bu holatni biz Afg'oniston o'zbeklari tilida ham kuzatamiz. Bugun afg'on o'zbeklari jamoatchiligi va til mutaxassislari Afg'onistonda faoliyat yurituvchi ommaviy axborot vositalari: televideniya, radio, gazeta va jurnallardagi eshittirish va nashrlar, ta'lim muassasalarida o'zbek tilidagi darslik yaratish uchun adabiy til zarurati mavjudligini ta'kidlamodalar.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

- Bu haqda qarang: Hayitov Sh.A. O'zbek muhojirligi tarixi (1917-1991 yy.). – Toshkent, “ABU MATBUOT KONSALT”. – 2008. – 208 b.
- Bu haqda qarang: Nazarov N. Afg'oniston o'zbeklari. – Toshkent, 2011. – 127 b.
- Bu haqda qarang: Абдуллаев Н. Об узбекских говорах Афганистана. Журнал «Советская Тюркология». – Баку, 1979, № 6. – С. 62-70.
- Bu haqda qarang: Ingeborg Baldauf (Berlin, Humboldt universiteti). Shimoliy Afg'oniston o'zbeklarining tili, joylashuvi va o'xshashligi. (Nemis tilidan G'.Xo'jayev va A.Ahmedov tarjimasini) // QarDU xabarlarini, №6 (23) 2015, B. – 66-79.
- Bu haqda qarang: Hayitov Sh.A., Badriddinov S. Vatan deya vatansiz qolganlar qismati. – Buxoro, “Buxoro” nashriyoti, 2005. – 159 b.
- Bu haqda qarang: Nurulloh Oltoy. Afg'onistonda o'zbek adabiy tili muammolari. // “Guluston” jurnali, 2014. № 5, B. 22-28.
- Dala yozuvlari. Muallifning afg'onistonlik o'zbeklar bilan shaxsiy suhbat. Fayz Muhammad (tadbirkor), Muhammad Humayun Nadim (TerDU, f.f.PhD., o'qituvchi), Muhammad Nasir Husayni (Afg'oniston fuqarolarini o'qitish ta'lim markazi, talaba), Termiz shahri, 2022-yil.
- Bu haqda qarang: Muhammad Humayun Nadim. Shimoliy Afg'oniston o'zbeklari to'y marosimi etnografizmlarining tizimiy va leksikografik xususiyatlari. Avtoreferat, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). – Termiz, 2022. – 49 b; Aminiy Aziz Ahmad. Shimoliy Afg'oniston o'zbeklari nutqidagi g'allachilikka oid so'zlarning “O'zbek tilining izohli lug'ati”da berilishi. // Международный научный журнал «Молодой ученый», 2020. № 37 (327), С. 175-177.
- Bu haqda qarang: Omidullah Bayani. Study of uzbek language's part of speech in Afghanistan (Afg'onistonda o'zbek tili so'z turkumlarining o'rganilishi). // Eurasian journal of academic research. Innovative Academy Research Support Center. Volume 1 | ISSUE 01| ISSN 2181-2020, April 2021: P. 200-205; Tuyg'un Sayed Hussamuddin. Afg'onistonda o'zbek tili fonetikasining o'qitilishi. // Academic Research in Educational Sciences. Volume 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723. P.1450-1458.

Журнал Оммавий ахборот воситаси давлат рўйхатидан 2020 йил 6 октябрда ўтган.

Журнал ҳар ойда бир марта ўзбек, рус ва инглиз тилларида нашр этилади.

Журналнинг ҳажми 60x84, 1/8, А-4;

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» халқаро илмий-методик журнали 2020 йил октябрдан нашр этилмоқда.

Педагогика, психология, филология ва тилшунослик, математика, физика ва механика, техника фанлари, табиатшунослик, тарих ва фалсафа, туризм ва иқтисодиёт, ахборот коммуникацион технологиялари, география соҳалардаги илмий ва илмий-услубий материалларни ўз ичига олади. Нашр қилинган материаллар муаллифлари Ўзбекистон Республикаси ҳамда яқин ва узоқ хорижнинг етакчи олимлари, тадқиқотчи-изланувчилари.

Журналнинг калит сўзлари:

Олий педагогик таълим назарияси ва амалиёти; умумий ва махсус педагогика ва психология, педагогика ва инновация, интеграция, Ўзбекистон, Россия ва хорижий мамлакатларнинг таълим тизими; таълим жараёни; кўп маданиятли ва минтақавий таълим; III Ренессанс, XXI асрдаги таълим; таълим ва тарбия соҳасидаги миллий ва кадрият устуворликлари; таълим сифатини мониторинг қилиш; узлуксиз педагогик таълим тизими; таълим дастурлари; умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимнинг давлат таълим стандартлари; ўқитувчиларни тайёрлаш тизимидаги таълим технологиялари.

Гувоҳнома рақами № 8882
Бош муҳаррир: Б.Б.МАЪМУРОВ

Босишга рухсат этилди 20.12.2023. Буюртма №6347.
«Бухоро вилоят босмахонаси» МЧЖда чоп этилди.

ISSN 2181-1717 (E)

ISSN 2181-1709 (P)

